

*Prof. dr hab. Andrzej Napiórkowski OSPPE
Katedra Eklezjologii na Wydziale Teologicznym
Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie*

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

ks. mgra lic. Pawła Nowaka

*Kościół katolicki w dialogu z religiami świata
w myśli teologicznej Josepha Ratzingera/Benedykta XVI*

napisanej na Wydziale Teologicznym
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
na seminarium z dialogu kultury artystycznej i teologii
pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Ignacego Bokwy
(Warszawa 2019, stron wydruku komputerowego 360)

1. Temat, cel i metoda pracy

Przedłożona do recenzji dysertacja ks. Pawła Nowaka podejmuje ważny temat relacji Kościoła Katolickiego do różnych religii, a to z tej przyczyny, iż spotkanie wyznawców różnych kultów powstałych w różnych kulturach i cywilizacjach prowokuje nieznane dotąd i nieartykułowane wcześniej pytania, zwłaszcza w kwestii soteriologicznej. Nasilająca się globalizacja jest bowiem nie tylko swobodnym przepływem towarów, ale nade wszystko ludzkiej myśli powiązanej z kulturą i religią. Stąd coraz bardziej natarczywym staje się pytanie tak o wyjątkowość chrześcijaństwa, jak i możliwość zbawienia w innych religiach, jeśli nie umyka naszej uwadze stwierdzenie św. Piotra odnoszące się do Chrystusa: „I nie ma w żadnym innym zbawienia,

gdyż nie dano ludziom pod niebem żadnego innego imienia, w którym moglibyśmy być zbawieni” (Dz 4, 12).

Jak autor sam zauważa, zasadniczym celem pracy jest ukazanie stanu dialogu międzyreligijnego w kontekście myśli Josepha Ratzingera/Benedykta XVI, jednego z najwybitniejszych teologów współczesnych. Sam dialog międzyreligijny we wstępie pracy definiowany jest jako tzw. *szeroki kontekst relacji międzyreligijnych* (s. 11). Zamiarem autora jest omówienie kwestii formalnych, czyli istoty, celu i formy dialogu międzyreligijnego. W dysertacji – w świetle założeń przedstawionych we wstępie – mają zostać omówione nie tylko wspólne działania praktyczne i duchowe, ale także zrekonstruowanie zagrożeń dotyczących dialogu społecznego, kulturowego i przede wszystkim doktrynalnego. Całość zagadnienia ma zostać przedstawiona z perspektywy chrześcijańskiej, z uwzględnieniem prawdy, iż obecność Jezusa Chrystusa w historii zbawienia wszystkich ludzi nie ogranicza się tylko do widzialnych ram i struktur Kościoła rzymsko-katolickiego.

Zasadniczą metodą badawczą postulowaną w pracy jest analiza teologii Josepha Ratzingera w odniesieniu do kwestii przedstawionej w temacie pracy. Ze względów metodologicznych analizie mają również zostać poddane najważniejsze dokumenty *Vaticanum II*, a to z tej przyczyny, iż nauczanie soborowe stanowi fundament pod późniejszą refleksję teologiczną.

Układ pracy skonstruowany jest z czterech rozdziałów oraz *Wykazu Skrótów, Wstępu, Zakończenia, Bibliografii i Spisu Treści*.

Pierwszy rozdział *Obraz świata jako miejsca dialogu Kościoła katolickiego z innymi religiami* obejmuje następujące punkty: *Uwarunkowania kulturowe, Uwarunkowania religijne, Uwarunkowania filozoficzne, Uwarunkowania teologiczne* oraz *Podsumowanie*.

Rozdział drugi omawia *Istotę, cel i formy dialogu Kościoła katolickiego z innymi religiami* i kieruje uwagę na *Sens (konieczność) dialogu międzyreligijnego w rozumieniu J. Ratzingera/Benedykta XVI, Cel i obszary dialogu międzyreligijnego, Formy dialogu międzyreligijnego* oraz ukazuje autorskie *Podsumowanie* przedstawionych wcześniej treści.

Trzeci rozdział nosi tytuł *Zagrożenia dialogu Kościoła katolickiego z religiami świata* i składa się z pięciu punktów: *Zagrożenia teologiczne, Zagrożenia religijne, Zagrożenia duchowe, Zagrożenia społeczne i kulturowe, Podsumowanie*.

Ostatni rozdział dysertacji to *Wyjątkowy charakter chrześcijaństwa a dialog międzyreligijny*, w którym autor w czterech punktach przedstawia (1.) *Wyjątkowość chrześcijaństwa*; pokazuje, iż przede wszystkim jest (2.) *Chrześcijaństwo religią dialogu*; omawia (3.) *Aktualny stan dialogu Kościoła katolickiego z religiami świata*; oraz dokonuje (4.) *Podsumowania* ukazanych w tej części pracy zagadnień.

Struktura pracy wydaje się być poprawna, choć trudno też uniknąć sceptycznego komentarza, iż autor dysertacji najprawdopodobniej nie zetknął się bezpośrednio myślą Josepha Ratzingera/Benedykta XVI a to z tej przyczyny, że przyjął on założenie, iż w dysertacji będzie się opierał polskich przekładach tekstów bawarskiego teologa oraz literaturze polskojęzycznej (s. 17).

Patrząc od strony warsztatu historyka idei teologicznych, trzeba zauważyć, iż prawdopodobnie ks. mgr lic. Paweł Nowak nie słyszał o hipotezie Sapira-Whorfa; najprawdopodobniej obce mu są też informacje z zakresu językoznawstwa, dyscypliny naukowej pomocniczej dla nauk teologicznych, ukazującej dość wyraźnie, iż języki kształtują sposób percypowania i rozumienia rzeczywistości. Dziś już wiadomo, że pomimo, iż istnieje uniwersalny język myśli ludzkiej (uniwersalny język semantyczny), umożliwiający przekład wszelkich treści, które dadzą się racjonalnie wyeksplikować, to zawsze pozostaje pewien obszar nieprzetłumaczalny, dotyczący sfery emocji i świata wartości. Można więc przełożyć z jednego języka na drugi wiele złożonych, dość specyficznych, właściwych poszczególnym językom pojęć. Nie da się jednak dokonać pełnego poprawnego przekładu wielu leksemów, które bazują na obrazach i konotacjach specyficznych dla danego języka, oraz nierzadko utrwalają dzieje i sposób przeżywania wspólnoty ludzkiej funkcjonującej w danej kulturze.

Z tej też racji współczesny historyk idei teologicznych ma na dziś głęboką świadomość, iż istnieją pojęcia nieprzekładalne na inne języki, które można jedynie w przybliżeniu wyeksplikować za pomocą pojęć uniwersalnych. Dobrze rozumiał to św. Jan Paweł II – emigrant „z przymusu” – który 24 lutego 1981 r. mówił do młodzieży: „Kultura każdego narodu wyraża się [...] przede wszystkim w języku. Język jest

kształtem, jaki nadajemy naszym myślom [...]. W języku zawiera się szczególny kształt danego ludu lub narodu”. Językiem oryginalnym tekstów J. Ratzingera/Benedykta XVI nie jest język polski, lecz niemiecki, z tej też racji poziom dysertacji napisanej tylko w oparciu o polskie tłumaczenia „Opera Omnia” bawarskiego teologa nie osiąga najwyższego poziomu, jakkolwiek jest zadawalający.

2. Wartościująca ocena pracy

Po przeanalizowaniu całej pracy doktorskiej ks. mgra lic. Pawła Nowaka *Kościół katolicki w dialogu z religiami świata w myśli teologicznej Josepha Ratzingera/Benedykta XVI*, recenzent nie ma wątpliwości, czy należy jej się pozytywna ocena zarówno pod względem merytorycznym, jak i formalnym.

W pierwszym rozdziale pracy autor pokazał, iż Joseph Ratzinger/Benedykt XVI buduje swoją teologię wokół dwóch opozycyjnych względem siebie zagadnień – bezbożności i pobożności; postrzegając tzw. „kulturę przełomu XX i XXI w.” przez pryzmat konsumpcjonizmu, hedonizmu, sekularyzmu, scjentyzmu, relatywizmu i irracjonalizmu. Efektem takiego spojrzenia jest zauważenie iż w dziedzinie duchowości „zbieranie duchowych wrażeń staje się normą” (s. 23).

Oprócz tego mamy zasadniczo do czynienia w dzisiejszych czasach z selektywnością religijną oraz synkretyzmem religijnym. Według Pawła Nowaka bawarski teolog uważa, iż dzisiejszą kulturę charakteryzuje anarchia, obejmująca swym zasięgiem pacyfizm i terroryzm, a także „chora ekologia i jej pochodne” (s. 25). Najważniejsze uwarunkowania religijne doby „ponowoczesności”, to tendencje, które ukazują chrześcijaństwo jako jedną z wielu równorzędnych dróg zbawczych oraz relatywizacja prawdy. Wszystko to prowadzi dziś do poważnego zagrożenie wiary chrześcijańskiej i stoi w sprzeczności z prawdą absolutną, a także uniwersalną misją Kościoła katolickiego.

Zauważając w czasach współczesnych problem agnostycyzmu, kwestię historyzmu, relatywizmu kulturowego, relatywizmu filozoficznego, relatywizmu egzystencjalnego, relatywizmu etyczno-moralnego, scjentyzmu oraz ateizmu, autor dysertacji jako „lekarstwo” na te problemy przedstawia postulat Josepha Ratzingera/Benedykta XVI, którym jest uwrażliwienie współczesnego człowieka na

potrzebę odnowienia europejskiej duchowości. Z tej też racji rysuje on nową wizję Kościoła, w której prawdziwy potencjał „ustawodawczy” ma przede wszystkim oparty na objawieniu, według którego kształtowane jest sumienie człowieka. Przy czym zasadniczym środkiem naprawczym współczesnej kultury w pojęciu bawarskiego teologa jest powrót do Boga oraz prymat Boga w rzeczywistości społecznej, kulturalnej a nawet naukowej; bowiem tylko takie rozwiązanie zastosowane w czasach współczesnych może prowadzić do prawdziwego humanizmu.

W drugim rozdziale dość mocno jest podkreślone, iż według Josepha Ratzingera/Benedykta XVI zasadniczym celem dialogu pomiędzy religiami świata jest Bóg i prawda o Nim, zatem „należy unikać wszelkich przejawów relatywizmu i synkretyzmu” (s. 121). Z tej też racji istotą dialogu jest ukazanie tego, co wspólne, ale także różnic doktrynalnych. Z tej też racji wyróżnić należy podstawowe zasady dialogu międzyreligijnego: zasadę wzajemności, zasadę zachowania własnej tożsamości i uznania tożsamości partnera, zasadę szacunku dla godności każdej osoby ludzkiej, oraz zasadę wzajemności dialogu i głoszenia Ewangelii. Oprócz tego w relacjach związanych z dialogiem między religiami należą zawsze mieć na uwadze wymiar wertykalny (orientacja ku Bogu) oraz wymiar horyzontalny (osobisty kontakt między stronami dialogu).

Według autora pracy, dla bawarskiego teologa celem wszelkich tego typu wysiłków jest budowanie teandrycznej *communio*, która będzie tworzyć autentyczną wspólnotę międzyludzką. Aby to uzyskać, należy odrzucić model mistyczny (odrzuca on wszelkie pozytywne roszczenia odwołujące się do poznania prawdy) i model pragmatyczny (pragmatyzm religijny) prowadzenia dialogu a przyjąć model teistyczny. W oparciu o wspomniane wcześniej podstawy autor wyróżnia w myśli Josepha Ratzingera/Benedykta XVI następujące formy dialogu religijnego: dialog „w życiu”, dialog „w działaniu”, dialog doktrynalny, dialog duchowy oraz dialog międzykulturowy. Właściwie jedynie ta ostatnia forma dla bawarskiego teologa jawi się jako najwłaściwsza, w odniesieniu do pozostałych form przedstawiony jest on w dysertacji jako sceptyk wobec ewentualnych osiągnięć dialogu międzyreligijnego.

Trzeci rozdział pracy ks. mgra lic. Pawła Nowaka ukazuje zagrożenia, jakie mogą wystąpić w dialogu międzyreligijnym; są nimi m. in.: pluralistyczna teologia religii,

wymienność bogów, kontestacja absolutności zbawczej Jezusa Chrystusa, fundamentalizm oraz fanatyzm religijny, instrumentalizacja religii, utrata tożsamości. Szczególne miejsce poświęcił autor w tym rozdziale także modlitwie międzyreligijnej, ukazując, iż „Joseph Ratzinger/Benedykt XVI kategorycznie wyklucza możliwość praktykowania takiej modlitwy z perspektywy chrześcijańskiej, gdyż byłaby ona rodzajem synkretyzmu duchowego” (s. 235); jakkolwiek dopuszcza on jednak możliwość modlitwy wieloreligijnej. Aby ona mogła zaistnieć muszą być spełnione trzy zasady: zasadnicza zgodność co do tego, kim lub czym jest Bóg oraz czym jest modlitwa, zgodność co do przedmiotu modlitwy, modlitwa musi być prowadzona w taki sposób, aby nie zaszło w niej podejrzenie relatywizmu odnośnie do wiary i modlitwy.

W czwartym rozdziale dość obszernie autor dysertacji opisał wyjątkowość chrześcijaństwa w świetle polskich tłumaczeń tekstów Josepha Ratzingera/Benedykta XVI; a także fakt iż, chrześcijaństwo jest religią otwartą na szeroko rozumiany dialog (wewnątrzkościelny, ekumeniczny i międzyreligijny, dialog ze światem).

Ostatnia część tego rozdziału (s. 297-319) dotyczy już *sensu stricto* tematu pracy, czyli dialogu z religiami świata. Wydaje się, że wcześniejsza część dysertacji skoncentrowana jest nadmiernie na podstawach teologicznych do nawiązania owego dialogu przez Kościoła katolicki. Z tej też racji można się zastanowić, czy przy drukowanej edycji doktoratu nie opatrzyć książki na przykład następującym tytułem: *Podstawa teologiczna do dialogu Kościoła Katolickiego z religiami świata w myśli Josepha Ratzingera/Benedykta XVI*.

W tekście opisującym dialog z judaizmem, islamem, hinduizmem, buddyzmem - rzetelnie przedstawiono wkład teologiczny bawarskiego teologa. Chciałoby się aby, zgodnie z przyjętym we wstępie założeniem rzeczywiście metodą badawczą zastosowaną w pracy była analiza teologii Josepha Ratzingera w odniesieniu do kwestii przedstawionej w temacie. To, co jest zaprezentowane, jawi się niekiedy przy uważnej lekturze jako streszczenie podstaw teologicznych dialogu międzyreligijnego, jaki został przedstawiony polskiemu czytelnikowi w tłumaczeniach oraz opracowanie koncepcji dialogu z największymi religiami świata.

Novum, jakie stara się wnieść do nauk teologicznych ks. mgr lic. Paweł Nowak, to syntetyczne podsumowanie występujące w zakończeniu pracy: „Z całą pewnością

należy stwierdzić, że teologia dialogu J. Ratzingera/Benedykta XVI nie zawęża horyzontów dialogu międzyreligijnego, lecz go poszerza i otwiera drogi ku lepszemu jego poznaniu i prowadzeniu” (s. 323). Doktorat jest rzetelnym usystematyzowaniem, niekiedy przechodzącym w interesującą analizę, myśli bawarskiego teologa. Np. Nowak trafnie pisze iż: „Choć nie wyklucza on [Ratzinger] możliwości wspólnej modlitwy wyznawców wielu religii, to uważa za jedynie dopuszczalną modlitwę wieloreligijną. Zatem wspólny może być cel modlitwy, ale każdy modli się po swojemu i w zgodzie z zasadami własnej religii. Niewłaściwe praktykowanie modlitwy międzyreligijnej prowadzi bowiem do synkretyzmu religijnego i umniejszenia chrześcijańskiej modlitwy” (s. 325-326).

Z przedstawionej pracy nie wiadomo jednak czy w swojej *die Religionstheologie* Joseph Ratzinger/Benedykt XVI stosuje ostre rozróżnienie pomiędzy *der interreligiöser Dialog* a *Dialog der Religionen* czy też pojęcia te mają dlań charakter zamienny? Autor dysertacji sprawia wrażenie, że zna język niemiecki, gdyż na stronie 217 w przypisie umieszcza odniesienie do tekstu Bernharda Welte „Ideologie und Religion” opublikowanego w „Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft” (t. 21, Freiburg 1980, s. 99–103); jest to jednak jedyna pozycja obcojęzyczna, występująca w bibliografii. Rodzi się więc pytanie, czemuż to na przykład nie uwzględniono w pracy wydanej w serii *Forum Fundamentaltheologie* książki Michaela Müllera „Religion und Religionen bei Karl Barth und Joseph Ratzinger. Impulse für die Theologie der Religionen?” (Würzburg 2018) lub innych pozycji niemieckojęzycznych, traktujących o analizowanej problematyce, a zwłaszcza o teologii religii Josepha Ratzingera/Benedykta XVI? Doktor nauk teologicznych to osoba znająca przynajmniej biernie biegle jeden z języków kongresowych (rosyjski, hiszpański, włoski, niemiecki, angielski, francuski). Czy nie ma w żadnym z tych języków książek lub artykułów, które warto by wziąć pod uwagę, pisząc pracę doktorską na wybrany przez ks. mgra lic. Pawła Nowaka temat?

W pracy pojawiają się drobne potknięcia stylistyczne i interpunkcyjne, a także niekiedy w przypisach. Np. s. 187 jest „Koscioła” ma być Kościoła”, s. 187 jest „Zagrozenia” ma być „Zagrozenia”, itd. Może trochę irytować uważnego czytelnika też

częsty brak przecinków. Nie ma to jednak większego wpływu na całość tej interesującej rozprawy, jaka powstała pod naukową opieką ks. prof. dra hab. Ignacego Bokwy.

3. Wniosek końcowy

Jak ukazuje Konstytucja Apostolska *Veritatis Gaudium* „Ad Doctoratum consequendum requiritur praeterea dissertatio doctoralis, quae ad scientiae progressum vere conferat...” (art 49 § 2.). Uważam, że przedstawiona przez ks. mgra lic. Pawła Nowaka dysertacja *Kościół katolicki w dialogu z religiami świata w myśli teologicznej Josepha Ratzingera/Benedykta XVI*, jest bezsprzecznie bardzo dobrym opracowaniem naukowym, pozwalającym zapoznać się z podstawą teologiczną dialogu Kościoła katolickiego z religiami świata w świetle myśli bawarskiego teologa. Stąd przyczynia się ona do pewnego postępu nauki, stając się więcej niż rzeczywistym i miarodajnym wprowadzeniem do lektury tekstów Josepha Ratzingera/Benedykta w odniesieniu do ukazanej w tytule problematyki. Jeżeli w przyszłości ukaże się jako książka, będzie ona w ramach nauk teologicznych stanowiła cenną publikacją na polskim rynku wydawniczym.

Ponieważ recenzowana praca jest rzetelnym opracowaniem naukowym odnośnie do badanego zagadnienia tak w zakresie merytorycznym, jak i metodologicznym, dochodzę do uzasadnionego wniosku, iż spełnia ona w zupełności warunki stawiane rozprawom, będącym podstawą do uzyskania doktoratu kanonicznego.

Dlatego też przedstawiam Radzie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie wniosek o dopuszczenie ks. mgra lic. Pawła Nowaka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kierownik Katedry
EKLEZJOLOGII
Andrzej Napiórkowski OHPPE
o. prof. dr hab. Andrzej Napiórkowski

Kraków, 15.10.2019